

УДК 338.439(477)

М. М. Одінцов,
к. е. н., доцент, декан факультету електронних технологій,
Черкаський державний технологічний університет

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСТУПНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

Розкривається проблема доступності споживачів до продуктів харчування, що проявляється в залежності виробництва сільськогосподарської продукції від забезпеченості регіонів земельними ресурсами та середньодушових доходів квінтільних груп населення.

The article deals with the problem of consumer's affordability to the foodstuffs, expressed in agricultural production dependence on provision of the regions with land resources and average per capita income of 20 % groups of the population.

Ключові слова: ринок, регіон, продовольство, ціна, безпека.
Key words: market, region, food, price, safety.

Стан продовольчого ринку і питання забезпечення населення високоякісними продуктами харчування були і залишаються найбільш актуальними проблемами держави. Продовольчий ринок повинен забезпечувати гарантований доступ населення до продовольства в необхідній кількості й асортименті [1]. Від кількості і якості споживання продуктів харчування залежить здоров'я нації, працездатність, тривалість життя людини і її інтелектуальні здібності. Згідно з оцінками експертів ВООЗ здоров'я громадян на 8—12 % залежить від системи охорони здоров'я в країні, на 18—20 % від генетичної схильності людини, на 68—74 % — від способу життя, однією з найважливіших складових якого є харчування [2].

Вирішення продовольчого забезпечення населення вимагає систематичного аналізу і пошуку оптимальних шляхів його досягнення. При цьому продовольча проблема повинна вирішуватися як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів у рамках розробки регіональних концепцій розвитку. Питання фізичної і економічної доступності, тобто можливість різних соціальних груп купувати продукти в

достатній кількості та асортименті відповідно до раціональних норм за існуючих цін, належить до серйозних проблем економічного добробуту нації.

Проблема доступності продуктів харчування прямо пов'язана з проблемою продовольчої безпеки країни і стала особливо гострою у зв'язку із вступом України до СОТ. У найближчі 40 років, за оцінками зарубіжних спеціалістів, проблема дефіциту продовольства вийде на перше місце в світі. Багато з експертів говорять про закінчення нафтової епохи і початок ери, коли основою світової політики стане продовольство. В Римській декларації 1996 р. продовольча безпека визначена як стан економіки, при якому населенню країни в цілому і кожному громадянину окремо гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води, інших харчових продуктів у необхідному обсязі, якості, асортименті, достатніми для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я і розширеного відтворення населення країни [3].

В узагальненому вигляді оцінка стану продовольчого забезпечення населення виз-

начається:

- 1) фізичною доступністю продовольства;
- 2) економічною доступністю продовольства;
- 3) безпекою продовольства для населення;
- 4) продовольчою незалежністю країни.

Фізична доступність продовольства передбачає наявність продуктів харчування на всій території країни в кожен момент часу й у необхідному асортименті. Потенціал продовольчого ринку України дозволяє вже на даний час забезпечувати фізичний доступ населення на рівні рекомендованих норм ВООЗ до хлібних продуктів, яєць, цукру, олії, картоплі та овочів і лише на 50—60 % до продуктів тваринного походження (м'ясна і молочна продукція). Хоча сучасний загальний рівень споживання продовольства в Україні знизився в порівнянні з 1991 роком майже на чверть, він відповідає рівню споживання в країнах з аналогічним рівнем середньодушових доходів населення, поступаючись приблизно на 20% рівню споживання в ЄС.

Питаннями вирішення продовольчої безпеки, а також регіональної політики й ефективності продовольчого сектора займається потужна когорта вчених-економістів, серед яких Андрійчук В.Р., Бойко В.І., Саблук П.Т., Шпичак О.М., Юрчишин В.В. та інші. В той же час заслуговує особливого вивчення регіональна проблема доступності продовольства всіх верств населення.

Зважаючи на природно-економічні умови сільськогосподарське виробництво в Україні розміщене нерівномірно по країні [4]. 8 областей I групи регіонів з площею 35 % земель сільськогосподарського призначення і 11 млн

Таблиця 1. Залежність виробництва продукції сільського господарства за групами регіонів України в залежності від наявності земельних ресурсів у 2008 році

Регіони (області)	Населення на 01.01. 2008 р. тис. осіб	Землі сільськогосподарського призначення		Продукція сільського господарства	
		Всього тис. га	На одну особу, га	Всього, тис. грн.	На одну особу, грн.
1	2	3	4	5	6
Вінницька	1672,2	2067	1,23	5048	3019
Житомирська	1305,5	1601	1,23	2983	2285
Київська*	1737,3	1800	1,04	6418	3694
Кіровоградська	1039,7	2089	2,01	2728	2624
Полтавська	1524,9	2235	1,46	5069	3324
Хмельницька	1350,3	1605	1,19	3909	2895
Черкаська	1315,5	1488	1,13	4765	3622
Чернігівська	1135,9	2141	1,88	3630	3195
Всього по I групі регіонів	11081,3	15026	1,36	34550	3118
Луганська	2355,4	1958	0,83	4293	1823
Дніпропетровська	3398,4	2584	0,76	5118	1506
Донецька	4538,9	2096	0,46	4525	997
Миколаївська	1203,6	2058	1,71	1903	1581
Одеська	2394,7	2662	1,11	2902	1212
Запорізька	1832,9	2305	1,26	2077	1133
АР Крим **	1971,1	1858	0,94	3577	1815
Всього по II групі регіонів	17695	15521	0,88	23395	1335
Волинська	1036,4	1082	1,04	2903	2801
Закарпатська	1242,6	472	0,38	2077	1671
Івано-Франківська	1382,6	647	0,47	2530	1830
Львівська	2559,8	1297	0,51	4293	1677
Рівненська	1152,0	968	0,84	2836	2462
Тернопільська	1098,6	1077	0,98	2997	2729
Сумська	1196,8	1744	1,46	2960	2473
Харківська	2795,9	2479	0,89	5204	2085
Херсонська	1107,5	2034	1,84	2800	2528
Чернівецька	904,5	484	0,54	1984	2194
Всього по III групі регіонів	14476,7	12287	0,85	30584	2113
Всього по Україні	43253,0	42834	0,99	88529	2047

* без м. Києва

** без м. Севастополя

(24%) населення виробляють 39% валової продукції аграрного сектора країни. Інші 16 областей і Автономна Республіка Крим, використовуючи 65% земель і маючи понад 32 млн (76%) населення, виробляють решту 61% продукції сільського господарства (табл. 1.)

Нерівномірність розвитку аграрного виробництва не ставить під загрозу продовольчу безпеку окремих регіонів [5]. У цих умовах для забезпечення населення продуктами харчування на всій території країни розвивається

Таблиця 2. Забезпеченість регіонів України виробництвом основних продуктів харчування населення в середньому за 2005–2007 рр.

Регіони (області)	Індекси самозабезпечення раціональних норм споживання продуктів харчування								
	м'ясо	молоко	яйця	цукор	олія	картопля	овочі	фрукти	хліб і хлібні продукти
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
АР Крим	0,83	0,47	1,09	0	0,05	0,43	0,37	0,22	3,50
Вінницька	0,48	1,34	1,29	4,78	2,24	4,57	1,05	1,13	4,40
Волинська	0,88	1,38	0,70	3,79	0	4,57	1,28	0,34	2,96
Дніпропетровська	0,53	0,36	0,94	0	1,67	0,94	0,92	0,46	3,33
Донецька	0,28	0,27	1,06	0	4,88	0,85	0,76	0,42	2,02
Житомирська	0,47	1,42	1,26	0	0	4,12	1,00	0,26	3,12
Закарпатська	0,49	0,86	0,83	0	0	2,54	1,12	0,56	0,90
Запорізька	0,41	0,52	1,16	0	6,47	1,10	1,10	0,38	5,30
Івано-Франківська	0,58	1,10	1,25	0	0	2,98	0,58	0,27	1,10
Київська	0,58	0,37	1,30	1,30	1,00	1,62	0,56	0,07	3,30
Кіровоградська	0,59	0,98	1,02	1,68	11,83	2,62	1,62	0,74	8,34
Луганська	0,26	0,43	0,93	0	1,98	1,39	0,70	0,13	2,57
Львівська	0,47	0,92	0,75	0	0	3,20	0,90	0,39	1,67
Миколаївська	0,32	0,91	0,95	0	2,58	0,94	1,35	0,32	5,90
Одеська	0,29	0,60	0,89	0,80	4,38	0,69	1,48	0,50	4,54
Полтавська	0,40	1,30	1,26	1,33	4,56	3,34	1,53	0,28	4,85
Рівненська	0,58	1,14	1,04	1,78	0,16	5,03	1,00	0,62	3,33
Сумська	0,58	1,06	1,06	1,41	0,18	0,78	0,86	0,57	4,48
Тернопільська	0,48	1,14	1,09	4,65	0	4,04	0,80	0,22	5,10
Харківська	0,44	0,50	1,01	1,52	4,20	3,20	1,16	0,19	4,05
Херсонська	0,50	0,83	0,82	0	7,04	5,36	2,95	0,43	7,18
Хмельницька	0,47	1,34	0,66	3,24	0	4,45	1,00	1,26	4,14
Черкаська	1,23	1,03	1,55	3,00	0,18	3,74	1,35	0,30	5,80
Чернівецька	0,50	1,06	1,08	0	6,54	2,74	1,21	0,83	1,18
Чернігівська	0,50	1,06	1,08	1,66	0,20	7,08	0,95	0,14	10,6
По Україні	0,50	0,76	1,04	1,24	15,2	2,28	1,00	0,38	3,65

Розраховано автором за даними Держкомстату України

ся міжрегіональна торгівля. У 90-ті роки минулого століття у порівнянні з радянським періодом обсяги міжрегіональної торгівлі сільськогосподарськими продуктами зросли, поглибилася спеціалізація регіонів на виробництві продукції, вигідної у відповідній природно-кліматичній зоні. Частина регіонів взяла курс на самозабезпечення. Головною причиною, що штовхнула регіони до цього, крім високих транспортних тарифів, стала широко розповсюджена практика введення торговельних бар'єрів, коли частина регіонів адміністративними методами стримували вивіз сільськогосподарської продукції.

Розвиток ринкових відносин руйнує ці бар'єри і формує цивілізовану систему міжрегі-

онального обміну, доказом чого є вирівнювання споживання продуктів харчування населенням регіонів, незалежно від рівня самозабезпечення окремими видами продовольства. Для вирішення проблеми забезпечення рівнодоступності продуктів харчування для населення на всій території країни необхідна зважена державна політика, спрямована на розвиток інфраструктури продовольчого ринку й стимулюючий територіальний поділ праці. Економічна доступність продовольства виражається рівнем доходів, що дозволяє громадянинові придбавати продукти харчування принаймні на мінімальному рівні споживання, незалежно від соціального статусу й місця проживання. Основною умовою досягнення економічної доступності є зростання доходів і скорочення масштабів бідності населення.

Відомо, що після ряду заходів з реформування економіки різко впало споживання сільськогоспо-

дарських продуктів населенням. У цій ситуації вирішення питання достатнього продовольчого забезпечення в Україні, як і в більшості інших країн з перехідною економікою, не може залежати від подальшого перерозподілу земель між господарюючими суб'єктами та посилення державних інвестицій в агропродовольчий сектор економіки. Зростання рівня споживання продуктів харчування можливе лише за макроекономічної стабілізації й неухильного зростанні реальних доходів населення.

Починаючи із середини 2004 р. піднесення економіки почало забезпечувати зростання доходів населення. Це розширило доступність продовольства для різних соціальних груп на-

селення. Але все-таки проблема бідності в Україні залишається досить гострою. Частина населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, хоча й знижується з кожним роком, але становить, за оцінками Держкомстату України, біля 30 % чисельності населення країни. Зберігається поляризація розподілу грошових доходів населення як за соціальними групами, так і на міжрегіональному рівні.

Відповідно зберігається глибока диференціація споживання продовольства населенням у різних соціальних групах населення.

Проблема продовольчого забезпечення населення України, крім нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, характеризується диференціацією доходів населення. Відносно благополуччя одних груп населення контрастує з бідністю більшості інших. В аспекті регіональних можливостей фізичної і економічної доступності продовольства значних відмінностей не спостерігається, крім м. Київ, де річні доходи на одну особу майже вдвічі перевищують середні показники по країні. Системна криза в економіці країни особливо відчутно відобразилася на стані агропромислового комплексу. Внаслідок цього навіть регіони, що мають сприятливі умови для ведення сільського господарства і завжди виробляли достатню кількість продовольства для власних потреб і поставок в інші регіони, опинилися меред бідних, з низьким рівнем життя переважної частини населення.

Щоб оцінити достатність основних продуктів харчування, нами розраховані індекси самозабезпечення, як відношення виробництва продуктів на душу населення в розрізі областей до раціональних норм споживання, прийнятих законодавчими органа-

Таблиця 3. Розрахунок коефіцієнтів економічної доступності основних продуктів харчування для різних верств населення України за 2004 і 2007 роки

Верстви населення	Середньодушові доходи, витрачені на придбання продуктів за місяць, грн.		Коефіцієнти економічної доступності продуктів			
	2004 р.	2007 р.	2004 р.		2007 р.	
			мінімального набору	раціонального набору	мінімального набору	раціонального набору
По Україні	248	813	1,24	0,81	1,48	1,34
Працездатне населення	293	961	1,46	0,95	1,75	1,59
Песіонери	182	408	0,91	0,59	0,74	0,67
Квінтильні (20 %-і) групи						
Перша	137	305	0,68	0,45	0,56	0,50
Друга	196	409	0,98	0,64	0,74	0,68
Третя	237	503	1,18	0,77	0,92	0,83
Четверта	288	581	1,44	0,94	1,06	0,96
П'ята	369	733	1,85	1,20	1,34	1,21
Нижче прожиткового мінімуму	179	355	0,90	0,58	0,65	0,59

Розраховано автором за даними Держкомстату України

ми країни (табл. 2).

Як видно з даних таблиці, всі регіони забезпечені достатньою кількістю хліба і хлібних продуктів. Міжрегіональний обмін продовольчими товарами нівелює нестатки природно-кліматичного характеру по цукру, олії, картоплі й овочах. Перенесення виробництва м'яса і молока в дрібні господарства населення привело до скорочення цих продуктів у 2 рази проти рівня 1990 року. Забезпечення виробництвом раціональних норм харчування м'ясом на 50 % і молоком на 70 % в середньому по країні не дає можливості доводити цю потребу в промислових зонах (Донецька, Луганська, Миколаївська, Одеська області) навіть до мінімальних рекомендованих медициною норм.

До негативних процесів у виробництві продуктів харчування додаються негативні процеси поглиблення нерівності верств населення за рівней матеріального забезпечення. Ці процеси знайшли своє відображення у зниженні рівня економічної доступності до важливих у раціоні харчування продовольчих товарів. За раціональні норми споживання прийнято раціон продуктів харчування для чоловіків працездатного віку в середньому по країні. Відповідно моніторингу роздрібних цін, які публікуються Міністерством економіки, нами оцінено прийняті в Україні мінімальний і раціональний раціони основних про-

дуктів харчування, що виразилися відповідно за 2004 р. в 200 і 307 грн., в 2007 р. — відповідно 548 і 605 грн. На основі цих показників розраховані коефіцієнти економічної доступності продуктів харчування для різних верств населення України (табл. 3).

Середні роздрібні ціни на м'ясні продукти, молоко і молочні продукти, яйця і рибу за цей період зросли більше ніж в 2 рази. Це змусило значні верстви населення скорочувати купівлю дорогих продуктів тваринного походження і збільшувати споживання дешевших вуглеводних продуктів.

Особливо відчутно цінова ситуація на продовольчому ринку відобразилася на добробуті пенсіонерів. Якщо в 2004 році економічна доступність до мінімального раціону харчування для них становила 0,91, то в 2007 році вона знизилася до 0,74. Знизилася економічна доступність до продовольства і для ряду квінтільних (20 %-х) груп населення. В 2004 році доступність до мінімального набору продуктів нижче одиниці була в перших двох квінтільних групах населення за рівнем середньодушових загальних доходів, а в 2007 році вона спустилася до третьої квінтільної групи.

Диференціація споживання продовольства є однією із різновидів соціально-економічної диференціації населення України. Вона найбільш виразно свідчить про існування проблем в соціальній сфері та є фактором підвищення соціального неспокою в суспільстві, сигналізує про зниження продовольчої безпеки країни. Вона має і чітко виражений економічний аспект, пов'язаний із зниженням економічної доступності продовольства для значної частини населення, а отже, із скороченням обсягів платоспроможного попиту, що знижує зацікавленість товаровиробників у розширенні своєї діяльності.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

1. Територіальний поділ праці в АПК, під яким розуміється взаємозалежна спеціалізація регіонів і їхніх зон на виробництві окремих видів продукції, справляє вплив на обсяги й напрями продовольчих товарних потоків, сприяє надійному забезпеченню продовольчої безпеки країни.

2. Сучасна агропромислова політика повинна ґрунтуватися на фундаментальних принципах теорії управління, реалізація яких стане

каталізатором і гарантом розвитку продовольчого ринку.

3. Система державного регулювання продовольчого ринку повинна базуватися на цільовому програмному підході для того, щоб враховувати регіональні особливості й умови аграрного виробництва, стимулювати більш пріоритетні напрями розвитку виробництва, формувати ефективні форми господарювання.

4. У своїй діяльності з регулювання між-регіональних продовольчих і сировинних зв'язків державні органи повинні керуватися засадами створення для товаровиробників умов підвищення рівня доходів й соціального розвитку, забезпечення єдиного економічного простору, сприяння ефективного використання виробничого потенціалу кожного регіону як засобу найбільш повного самозабезпечення країни продовольством.

Тому очевидна необхідність переходу діяльності органів державного управління до регулювання соціально-економічної сфери від прожиткового мінімуму, що являє собою бюджет виживання в кризових умовах, до споживчого бюджету, що забезпечує нормальну життєдіяльність людини, збереження її здоров'я і задоволення важливих соціально-економічних потреб суспільства.

Література:

1. Про затвердження концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 702 // Офіційний вісник України. — № 21. — 2004.

2. Тривалість життя людини. ВООЗ. [Електронний ресурс]: <http://refine.org.ua/pageid-438>. — 1.html.

3. Римська декларація 1996 р. [Електронний ресурс]: <http://www.zerkalov.org.ua/files/rdpd.doc>.

4. Юдіна В.А. Моніторинг стану і тенденції виробництва сільськогосподарської продукції / Юдіна В.А., Петрик А.А., Головань В.В. // Економіка АПК. — 2007. — № 8. — С. 24—29.

5. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: монографія. — К.: Вища школа, 2002. — 211 с.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2009 р.